

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNDƏ BEYNƏLMİLƏL TERMİNLƏRİN FORMALAŞMA PROSESİ

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: Aytən Arzuman qızı Hüseynova-Qəhrəmanlı

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Sayal Allahverdi qızı Sadıqova

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Tofiq Müzəffər oğlu Hacıyev

filologiya elmləri doktoru, dosent
Əzəmət Murtuza oğlu Rüstəmov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Könül Nəriman qızı Həsənova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya
şurasının sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Məhərrəm Əvəz oğlu Məmmədov

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir qloballaşma dövrü ictimai həyatın bir çox sahələrində beynəlxalq əlaqələrin geniş inkişafı ilə səciyyələnir ki, bu da dil əlaqələrinin intensivləşməsində özünü göstərir. Sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni proseslərin qloballaşması, texnologiyaların sürətli inkişafı, informasiyanın yayılma sürəti, dünya dillərinin inteqrasiyası, ictimai həyatda baş verən qlobal dəyişikliklər dil sistemində də müəyyən dəyişikliklərlə nəticələnir. Cəmiyyətin dəyişən tələbatına müvafiq inkişaf edən dil texnoloji, elmi-texniki nailiyyətlərin nəticələrinin əsas təsir obyektinə çevrilir.

Müasir elmi biliklərin artması, yeni texnologiyaların tətbiqi, innovasiyalar elm sahələrində terminologiyanın inkişafına birbaşa təsir göstərir. Belə ki, hər bir yeni kəşf, texnologiya və ya elmi sahədə dildə özünəməxsus terminoloji baza tələb etməklə yeni proses, cihaz və proqram təminatlarını ifadə edən yeni terminlərin yaranmasını şərtləndirir. Bu terminlər beynəlxalq miqyasda yayılaraq mövcud dillərin terminoloji sistemində daxil olur.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin terminoloji sistemi dinamikliyi və beynəlmiləl terminlərin mənimsənilmə proseslərinin intensivləşməsi ilə seçilir. Ölkələr arasında müxtəlifçeşidli əlaqələrin sürətli inkişafı, kütləvi kompüterləşmə və rəqəmsallaşma beynəlmiləl terminlərin geniş yayılmasına səbəb olur. Bunun nəticəsi olaraq dillər arasında intensiv əlaqə prosesində respiciyent dil mənbə dilin müxtəlif təsirlərinə məruz qalır. Bu təsirin əsas təzahürlərindən biri də Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin kəmiyyət etibarilə sürətlə artmasıdır. Elmi və texniki inqilabın təsiri ilə daha da inkişaf edən cəmiyyətin beynəlmiləlləşməsi, eləcə də ictimai, mədəni, iqtisadi baxımdan təkamülü müasir Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmiləl terminlərin araşdırılmasını zəruri edir.

Peyk texnologiyalarının, KİV-in intensiv inkişafı, dillərarası ünsiyyətin genişlənməsi, internetdən istifadə, dünyada ingilis dilinin geniş miqyasda tətbiqi terminoloji sistemlərin beynəlmiləl terminlərlə zənginləşməsinə zəmin yaradır. Cəmiyyətdə yeni anlayış, məfhum, proseslərin meydana çıxması ilə Azərbaycan dilinin

terminoloji sistemi daima yenilənir. Beynəlxalq arenada cərəyan edən hadisələr, İKT, süni intellektin, bulud və kvant texnologiyalarının və s. sürətli inkişaf prosesi bu gün bir çox yeni anlayışların, məfhumların və onları ifadə etmək üçün lazım olan dil vahidlərinin yaranmasını şərtləndirir ki, bu proses terminoloji sistemin beynəlxalq terminoloji vahidlərlə artmasına səbəb olur. Xüsusilə, müasir inkişaf mərhələsində Amerikan ingiliscəsi dünya dillərinə geniş miqyasda nüfuz edir və internet əsrində mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə ingilis dili aparıcı rol oynayır. Qlobal ünsiyyət kontekstində ingilis dilində yaranan yeni anlayış və terminlər əksər dünya dillərinin leksik bazasına sürətlə nüfuz edir və bu terminlər də yalnız müəyyən bir areal daxilində deyil, eləcə də qlobal miqyasda anlaşmanı təmin edir. Qeyd olunan məqamlar, eləcə də dünyada beynəlmilləşmə prosesləri dillərarası əlaqə və mədəniyyətlərarası münasibətlərin inkişafı fonunda müasir Azərbaycan dilçiliyində beynəlmilləl terminlərin tədqiqini zəruri edir.

Azərbaycan dilçiliyində N.Məmmədov¹, M.Qasimov², S.Xəlilova³, N.Məmmədli⁴, S.Sadiqova⁵, İ.Qasimov⁶, T.Məmmədova⁷, E.Ağamirzəyeva⁸, V.Abdullayeva-Nəbiyeva⁹,

¹ Məmmədov, N.A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində Avropa mənşəli beynəlmilləl sözlər: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 1966 – 26 s

² Qasimov, M.Ş. Azərbaycan terminologiyasının əsasları / M.Ş.Qasimov. – Bakı: Elm, – 1973. – 186 s.

³ Xəlilova, S.N. İnternasional terminlər / S.N.Xəlilova. – Bakı: Maarif, – 1991. – 192 s

⁴ Məmmədli, N.B. Azərbaycan dilində alınma terminlər / N.B.Məmmədli. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2017. – 488 s.

⁵ Sadiqova S.A. Azərbaycan dilinin terminologiyası / S.A. Sadiqova. – Bakı: Elm, 2011. – 380 s.

⁶ Qasimov, İ.Z. Azərbaycan dilinin terminologiyası / İ.Z. Qasimov. – Bakı: Mütərcim, – 2007. – 264 s.

⁷ Məmmədova, T.R. İngilis və Azərbaycan dillərində beynəlmilləl sözlər / T.R.Məmmədova. – Bakı: Elm və Təhsil, –2010. – 192 s.

⁸ Ağamirzəyeva, E.H. Milli dillərin termin yaradıcılığında alınmalar: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2016. – 156 s.

⁹ Abdullayeva-Nəbiyeva, V.A. Müasir Azərbaycan dilində terminoloji leksikann inkişaf istiqamətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2017. – 161s.

S.Alməmmədova¹⁰, R.Bayramov¹¹, S.Adıgözəlova¹² beynəlmiləl terminləri müxtəlif aspektdən tədqiq etmişlər.

XXI əsrdən aparıcı tendensiya olan qloballaşma çərçivəsində ingilis dilinin beynəlxalq cəmiyyətin ünsiyyət dilinə çevrilməsi beynəlmiləl terminlərin yaranma mənbələrinə də öz təsirini göstərmişdir. Müasir dövəmdə dilə daxil olan beynəlmiləl terminlərin mənbə dilini ingilis dili, əsasən də Amerikan ingiliscəsi təşkil edir. Son dövrlər Azərbaycan dilinə daxil olan ingilisdilli beynəlmiləl terminlər, Amerikan ingiliscəsinin qeyri-normativ leksikasında işlənən bəzi slenqlərin ədəbi dilə keçərək müxtəlif elm sahələrində işlənməsi araşdırılmamışdır. Eləcə də müasir Azərbaycan ədəbi dilində, yəni müstəqillik illərində terminoloji sistemdə beynəlmiləl terminlərin rolu, əsas mənbələri, struktur və leksik-semantik xüsusiyyətləri, onların dildə mənimsənilmə formaları, çağdaş dövrdə yaranan beynəlmiləl eponim terminlər tədqiq olunmamışdır. Bütün bunlar mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın obyektı müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənən beynəlmiləl terminlərdir. Tədqiqatın predmeti isə beynəlmiləl terminlərin struktur və leksik-semantik təhlilidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmiləl terminlərin əsas mənbələrini, leksik-semantik, struktur xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək tədqiqatın əsas məqsədidir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Beynəlmiləl terminlərin tədqiqi tarixini izləmək və beynəlmiləl terminlərə verilən meyarlarla bağlı konsepsiyaları nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq;

¹⁰ Alməmmədova, S.M. Müasir Azərbaycan dilində alınma terminlərin unifikasiya və standartlaşdırma formaları: / filologiya elmləri doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 319 s.

¹¹ Bayramov, R. Ə. Azərbaycan dilində psixologiya terminləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 150 s.

¹² Adıgözəlova, S.V. Fransız və Azərbaycan dillərinin ictimai-siyasi terminologiyası: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2024. – 156 s.

- Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin terminoloji sisteminin beynəlmiləl terminlərlə zənginləşməsinə təsir edən ekstralingvistik - texnoloji, iqtisadi, siyasi amilləri aydınlaşdırmaq;

- Azərbaycan ədəbi dilində işlənən beynəlmiləl terminlərin alınma mənbələrini araşdırmaq;

- Beynəlmiləl terminoloji sistemdə işlənən ingilisdilli terminlərin Azərbaycan dilinə daxil olma səbəblərini və işlənmə sahələrini müəyyənləşdirmək;

- Beynəlmiləl terminologiyada slenqlərin terminləşmə prosesini təhlil etmək;

- Müasir Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmiləl terminləri struktur, leksik-semantik cəhətdən təhlil etmək;

- Müasir Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmiləl terminlərin mənimsənilmə formalarını müəyyənləşdirmək, fonetik və qrafik mənimsənilmə xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

- Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin variativliyini aydınlaşdırmaq.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işi sinxron aspektdə aparılmışdır. Dissertasiyada təsviri və müqayisəli, tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

- Hazırda qloballaşma prosesləri, müasir telekommunikasiya, rabitə və mobil texnologiyalar, ümumilikdə müasir innovasiyalar məkan və zaman məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaqla çağdaş Azərbaycan dilinə beynəlmiləl terminlərin daxil olma prosesini sürətləndirir.

- Müasir dövrdə qloballaşan dünyada Amerikan ingiliscəsindən keçən terminlər üstünlük təşkil edir.

- Dildə üslubi çalarlığı ilə seçilən bir qrup slenqlər elm sahələrinə keçərək termin funksiyasında çıxış edir.

- Müasir Azərbaycan ədəbi dilində ikikomponentli beynəlmiləl terminlər üstünlük təşkil edir.

- Beynəlmiləl terminlər müasir Azərbaycan dilinə keçərkən fonetik və qrafik cəhətdən mənimsənilir.

- Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin qrafik mənimsənilməsində variativlik hələ də müşahidə olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada müasir dövrdə Azərbaycan dilinə daxil olan beynəlmiləl terminlər daha geniş spektrli dil faktlarının təhlili çərçivəsində araşdırılmışdır. İlk dəfə olaraq tədqiqat işində beynəlmiləl terminlərin tədqiqi tarixi, formalaşma və inkişaf xüsusiyyətləri, eləcə də struktur və derivatoloji xüsusiyyətləri müasir dil fonunda bütün elmi sahələr üzrə kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Müəyyənləşdirilmişdir ki, çağdaş dövrdə dilə keçən beynəlmiləl terminlərin mənbəyini əsasən Amerikan ingiliscəsi təşkil edir. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq ingilisdilli beynəlmiləl terminlərin geniş və sistemli təhlili aparılır, tematik təsnifatı, eləcə də beynəlmiləl terminlərin mənimsənilmə mexanizmləri göstərilir. Həmçinin dissertasiyada bir qrup slenqlərin semantik inkişafı nəticəsində terminləşmə prosesi təhlil olunmuş və ilk dəfə olaraq beynəlmiləl eponim terminlər geniş araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Müxtəlif sahə terminologiyasında beynəlmiləl terminlərin yaranma tarixi və şərtlərinin, dildə işlənmə məqamlarının, inkişaf prosesinin müəyyən edilməsi ilə bağlı nəzəri məsələlərin tədqiqində dissertasiyadan mənbə kimi istifadə etmək olar. Praktiki cəhətdən isə tədqiqatda araşdırılan beynəlmiləl terminlər müxtəlif sahələrə aid ikidilli, çoxdilli və izahlı terminoloji lüğətlərin tərtibi prosesində, eyni zamanda terminologiya və leksikologiyaya aid dərsliklərin, metodik vəsait və proqramların yazılmasında faydalı ola bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları AAK-ın tövsiyə etdiyi məcmuələrdə nəşr olunmuş məqalələrdə, beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli elmi konfranslardakı məruzələrdə öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı olaraq “Müstəqillik illərində beynəlmiləl terminlərin izahlı lüğəti” nəşr olunmuşdur. Ölkə daxilində 6 məqalə, xaricdə 4 məqalə dərc edilmişdir. Beynəlxalq konfranslarda 4, respublika konfranslarında 1 məruzə ilə çıxış edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Terminologiya şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi: Giriş 5 səhifə, I fəsil 40 səhifə, II fəsil 52 səhifə, III fəsil 31 səhifə, nəticə 2 səhifə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 16 səhifədir. Dissertasiya işi ümumilikdə 148 səhifə, 240 474 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobeiası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın **“Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin terminoloji sistemində beynəlmiləl terminlər”** adlı birinci fəslı dörd paraqrafdan ibarətdir. **“Beynəlmiləl terminlərin tədqiqi tarixi”** adlı birinci paraqrafda dünya dilçiliyində beynəlmiləl terminlərin tədqiqi və meyarları araşdırılmışdır. Bu dil vahidlərinin öyrənilməsi sahəsində ilk təcrübələr dünya dilçiliyində fransız alimi A.Mey¹³, avstriyalı terminoloq E.Vyuster¹⁴, Ukrayna dilçisi V.V.Akulenko¹⁵, rus alimi V.M.Jirmunski¹⁶ və s. adları ilə bağlıdır. Beynəlmiləlizmlərin tarixi inkişafı ilə bağlı ilk araşdırma fransız dilçisi A.Meyeyə məxsusdur. O, bir çox əsərlərində dildə alınma prosesinə xüsusi əhəmiyyət vermiş və Avropa dillərində, eləcə də digər areallara məxsus dillərdə formalaşmış beynəlmiləl sözlərin tarixi inkişaf məsələsinə toxunmuş və belə qənaətə gəlmişdir ki, bir

¹³ Мейе, А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – Москва: – 1954. – 98 с.

¹⁴ Вюстер, Е. Международная стандартизация языка в технике / Е. Вюстер. – Москва: Стандартгиз. – 1935. – 295 с.

¹⁵ Акуленко, В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В.В. Акуленко. – Харьков: Изд-во Харьковского Университета, – 1972. – 215 с.

¹⁶ Жирмунский, В.М. Национальный язык и социальные диалекты / В.М.Жирмунский. – Ленинград: Гослитиздат. – 1936. – 299 с.

çox dillərdə ortaq beynəlmiləl sözlər ümumi mənbələrdən alındığı üçün etimoloji kateqoriyaya aiddir¹⁷.

Beynəlmiləlizmlərin inkişafının nəzəri və praktiki cəhətdən geniş tədqiqi XX əsrin ortalarında V.V.Akulenko tərəfindən aparılmışdır. O, dilçilikdə beynəlmiləlizm anlayışını müəyyən etmiş, leksik və derivativ morfemlərin, sözlərin, eləcə də oxşar sintaktik konstruksiyaların geniş təhlilini aparmış, beynəlmiləlizmlərin başlıca meyarlarını, onların formalaşma yolları və mərhələlərini müəyyən etmişdir¹⁸.

Terminoloji səviyyədə beynəlmiləlləşmə prosesi dünya dilçiliyində Y.A.Belçikov¹⁹, E.Drezen²⁰, Ümit Özen²¹, M.N.Volodina²² tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində beynəlmiləl sözlərin öyrənilməsi XX əsrin 40-cı illərindən başlayır. Beynəlmiləl sözlər ilk dəfə N.Məmmədovun namizədlik dissertasiyasında geniş təhlil edilmişdir. Müəllif Azərbaycan dilində Avropa mənşəli beynəlmiləl sözlərin dilə daxilolma yollarını, fonetik, leksik-morfoloji və semantik xüsusiyyətlərini araşdırmışdır²³. Azərbaycan dilçiliyində terminoloji tədqiqat sahəsində beynəlmiləl terminlərlə bağlı araşdırmaların tarixinə nəzər yetirsək, tədqiqatların keçən əsrin 60-cı illərindən başladığını görürük. Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin xarakterik xüsusiyyətləri haqqında geniş tədqiqat işi M.Qasımova

¹⁷ Мейе, А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – Москва: – 1954. – 98 с.

¹⁸ Акуленко, В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В.В. Акуленко. – Харьков: Изд-во Харьковского Университета, – 1972. – 215 с.

¹⁹ Бельчиков, Ю.А. Интернациональная терминология в русском языке / Ю.А. Бельчиков. – Москва: Наука. – 1959. – 78 с.

²⁰ Дрезен, Э.К. Интернационализация научно-технической терминологии / Э. К. Дрезен. – Москва: Стандартгиз. – 1936. – 100 с.

²¹ Özün, Ü. Internationalismen / Ü.Özün. – Siegen: Siegen Univ. – 2000. – 293 p.

²² Володина, М.Н. Соотношение национальных и интернациональных элементов в процессе терминологической номинации (на материале ключевых радио- и телетерминов современного немецкого языка): / дисс. по филологическим наукам / – Москва, 1984. – 217 с.

²³ Мəmmədov, N.A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində Avropa mənşəli beynəlmiləl sözlər: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 1966 – 26 s

məxsusdur. Dilçi internasional terminlər anlayışını, bu terminlərin alınma prinsiplərini əhatəli təhlil etmişdir²⁴. S.Xəlilova ictimai-siyasi terminologiyada işlənən beynəlmiləl terminlərin inkişafı və deqradasiyası, beynəlmiləllizmlərin növləri və arealları, ictimai-siyasi terminologiyada milli və beynəlmiləl terminlərin qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmışdır²⁵.

Azərbaycan dilində alınma terminləri tədqiq edən N.Məmmədli Avropa mənəbli terminləri internasionallığına görə təsnif etmiş, Azərbaycan dilində internasional terminlərin müxtəlif proseslərlə bağlı semantik təkamülünü araşdırmışdır²⁶. S.Sadiqova isə beynəlmiləl terminlərin spesifikasını müəyyənləşdirmiş, struktur-semantik xüsusiyyətlərini təhlil etmişdir²⁷.

Müasir dövrdə Azərbaycan dilçiliyində M. Hacıyeva²⁸ hüquq, J.Hüseynzadə²⁹ iqtisadiyyat, E.Ataşiyev³⁰ dilçilik, M.Məmmədova³¹ informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, R.Bayramov³² psixologiya, J.Məmmədova³³ ekologiya sahələrində işlənən beynəlmiləl terminləri müxtəlif aspektdən təhlil etmişdilər.

²⁴ Qasımov, M.Ş. Azərbaycan terminologiyasının əsasları / M.Ş.Qasımov. – Bakı: Elm, – 1973. – 186 s.

²⁵ Xəlilova, S.N. Internasional terminlər / S.N.Xəlilova. – Bakı: Maarif, – 1991. – 192 s.

²⁶ Məmmədli, N.B. Azərbaycan dilində alınma terminlər / N.B.Məmmədli. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2017. – 488 s.

²⁷ Sadiqova S.A. Azərbaycan dilinin terminologiyası / S.A. Sadiqova. – Bakı: Elm, 2011. – 380 s.

²⁸ Hacıyeva, M.H. Azərbaycan dilində hüquq terminlərinin linqvistik təhlili: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2008. – 137 s.

²⁹ Hüseynzadə, J.A. İqtisadiyyat terminlərinin linqvistik təhlili (Azərbaycan və ingilis dili materialları əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2011. – 165 s

³⁰ Ataşiyev, E.M. Müasir Azərbaycan dilində dilçilik terminlərinin linqvistik təhlili: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2015. – 153 s.

³¹ Məmmədova, M.M. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində işlədilən terminlərin ekstralingvistik və linqvistik xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 141 s.

³² Bayramov, R.Ə. Azərbaycan dilində psixologiya terminləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 150 s.

³³ Məmmədova, J.R. İngilis və Azərbaycan dillərində ekologiya terminlərinin linqvistik təhlili: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2022. – 170 s.

XXI əsrin əvvəllərində aparılan tədqiqatların əsasını respilyent dildə beynəlmiləl terminlərin mənimsənilməsi, beynəlxalq səciyyəli yeni sözlərin genezisi, beynəlmiləl terminologiyanın praqmatik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlər təşkil edir.

Praqmalinqvistika çərçivəsində beynəlmiləl leksikanın praqmalinqvistik aspektlərinin müəyyənləşdirilməsi rus dilçisi A.E.Ritsarevanın tədqiqat obyektinə olmuşdur. Tədqiqatçı ingilis dili materialları əsasında beynəlmiləl sözlərin praqmatik komponentini, bu leksik vahidlərin praqmatik strukturunda baş verən dəyişiklikləri araşdırmışdır³⁴.

Terminin beynəlmiləlləşməsi prosesi yalnız iki dil və qohum dillər çərçivəsində qeyri-mümkündür. Dil vahidlərinin beynəlmiləlləşməsi ilə bağlı qeyd edə bilərik ki, dillər nə qədər genetik cəhətdən bir-birindən uzaq olarsa, beynəlmiləlləşmə prosesi da bir o qədər yüksək olar.

Beləliklə, beynəlmiləl terminlər oxşar ifadə planına, tamamilə və ya qismən üst-üstə düşən semantik məzmununa malik, dünyanın ən azı üç müxtəlif sistemli dilində işlənən, etimoloji cəhətdən həm klassik, həm də müasir dillərə aid olan, müxtəlif sahələrdə beynəlxalq anlayışları ifadə edən sözlərdir.

Müasir dilçilikdə beynəlmiləllizm ilə yanaşı, *qlobalizm* termini də işlənir. XXI əsrdə qloballaşma və beynəlxalq inteqrasiya şəraitində söz və terminlərin qlobal miqyasda yayılması və anlaşılması dilçilikdə qlobalizmlər adlandırılır³⁵. Qlobalizmləri beynəlmiləl sözlərin bir növü hesab edən M.S.Kosirova yazır: *“Beynəlmiləl leksikanın növü kimi qlobalizmlər qlobal (ingilis dili) və subqlobal (alman, fransız, ispan, rus və s.) dillərdə fonetik (və/və*

³⁴ Рыцарева, А.Э. Прагмалингвистический аспект интернациональной лексики (на материале английского языка) / дисс. канд. филологич. наук / – Москва, 2002. – 197 с.

³⁵ Косырова, М.С. Консюмерная лексика в современном русском языке // – Москва: Филология: научные исследования, – 2021. №11, – с.1-8.; Митриев, И.М. Глобализмы и их влияние на современный русский язык в XXI веке / И.М. Митриев, Э.В.Эрдиниева // Вестник Калмыцкого Университета, – Калмыкия: – 2021. №4 (52), – с. 96-103 <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizmy-i-ih-vliyanie-na-sovremennyy-russkiy-yazyk-v-xxi-veke/viewer>

ya qrafik) cəhətdən oxşar olan və mənacə (tam və ya qismən) üst-üstə düən sözlərdir”³⁶. Qlobalizmlərlə beynəlmiləlizmlərin fərqi göstərən dilçi hesab edir ki, beynəlmiləl leksika qlobal miqyasda yayıla bilməz, çünki bu sözlər universalilər deyil, həmçinin tarixi-mədəni məhdudiyətlər, həm də tipoloji maneələr buna imkan vermir.

Müasir dövrdə elm, texnologiya, iqtisadiyyat və s. sahələrin qlobal, ümumbəşəri xarakteri terminoloji fondun qloballaşmasına, beynəlmiləlləşməsinə səbəb olur. Zənnimizcə, bu sözlər beynəlmiləl terminlərdir və onu ayrıca qlobalizm adı altında tədqiq etməyi zəruri hesab etmirik.

Birinci fəslin **“Müasir Azərbaycan dilinin beynəlmiləl terminlərlə zənginləşməsinə təsir edən ekstralinqvistik amillər”** adlanan ikinci paraqrafında Azərbaycan dilinə beynəlmiləl terminlərin inteqrasiyasını sürətləndirən ekstralinqvistik amillər araşdırılır. Müasir dövrdə beynəlmiləl terminlərin alınma prosesi daha çox dilxarici amillərin təsiri nəticəsində müşahidə olunur. Dil və cəmiyyət bir-birindən ayrılmaz şəkildə bağlı olduğundan cəmiyyətdə baş verən sosial dəyişikliklər, texnoloji tərəqqi, qloballaşma və s. ilk olaraq dil sahəsində özünü göstərərək terminoloji qata təsir edir. Terminoloji leksik sistemin zənginləşməsi və inkişafı prosesinə təsir edən əsas ekstralinqvistik faktorlar qloballaşma, texnoloji, iqtisadi, siyasi amillərdir. Texniki və texnoloji biliklərin inkişafı cəmiyyətin inkişafını sürətləndirərək cari tendensiyaları müəyyənləşdirir. Son dövrlər konvergent texnologiyaların: informasiya kommunikasiya texnologiyaları, nanotexnologiyalar, biotexnologiyalar və koqnitiv texnologiyaların inkişafı dilin terminoloji bazasının da inkişafını şərtləndirir. Yeni texnologiyaların tətbiqi, süni intellekt, bulud-duman texnologiyaları, ağıllı texnologiyalar, rəqəmsal transformasiya kimi texnoloji amillər dünya dillərinin, eləcə də Azərbaycan dilinin terminoloji sisteminin genişlənməsinə, zənginləşməsinə təkan verir. Məs., *çatbot, token, bioçip, NLP, biosensor, bitriks, neyrointerfeys*.

³⁶ Косырова, М.С. Глобализмы в современном русском языке: / дисс.. канд. филол. наук / – Москва, 2018. – с.8

Hazırda qloballaşma dövründə yeni iqtisadi sistemə keçid, maliyyə bazarının intensiv inkişafı, Qərb modeli üzrə qurulmuş iqtisadiyyat, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşməsi kimi proseslər iqtisadi sferanın müxtəlif aspektlərini səciyyələndirən anlayışları yaradır. Azərbaycan dilinə bu proseslə bağlı bir çox anlayış və məfhumları ifadə edən beynəlmiləl terminlər daxil olmuşdur. Məsələn, *agayl, token, friqanizm, indent-agent, insorsinq, halvinq, keş, kraudinvestinq, mobil bank, multiplikator, neobank, rendit* və s.

Azərbaycan dilinə beynəlmiləl terminlərin daxil olmasında müxtəlif sahələrlə bağlı keçirilən beynəlxalq forum, konsorsium, konfranslar və beynəlxalq elmi-akademik tədbirlər, elm və texnika sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın artması kimi proseslər mühüm rol oyanır. Bu da təbii ki, dildə beynəlmiləl terminlərin işlənməsini qaçılmaz edir. Məsələn, 2024-cü ildə Azərbaycan dünya əhəmiyyətli beynəlxalq tədbirə COP-29-a ev sahibliyi etdi. Vətənimizə dünyanın hər yerindən rəsmi nümayəndələrin gəlməsi, istər-istəməz beynəlmiləl terminlərin istifadəsini zəruri edir.

Qlobal əks-səda yaradan hadisələr, beynəlxalq çağırışlar, iqtisadi fəlakətlər, hətta yer üzərində yayılan xəstəliklər belə dil vahidlərinin beynəlmiləlləşməsinə səbəb olur. 2019-cu ildə Çində aşkarlanan koronavirus infeksiyası qlobal miqyasda yayılaraq 2020-ci ildə pandemiyanın elan olunmasına səbəb oldu. *“Pandemiyanın təsiri ilə dünyada baş verən dəyişikliklər dildə intensiv şəkildə yeni söz, termin, terminoloji birləşmələrin kəmiyyətə artmasına gətirib çıxardı. 2020-ci ildə yaranan sözlərin böyük əksəriyyəti koronavirusla bağlı olan terminoloji vahidlərdir”*³⁷. Məsələn, COVID-19; *koronafobiya; SARS-COV2* (Severe acute respiratory syndrome – related coronavirus 2 – ağır kəskin respirator sindromu); *Omikron, Alfa, Beta variantı* kimi beynəlmiləl terminlər Azərbaycan dilinə keçmişdir.

Dil faktlarının təhlili göstərir ki, cəmiyyətdə baş verən müxtəlif proseslər, ekstralinqvistik amillər, qlobal tendensiyalar

³⁷ Hüseynova-Qəhrəmanlı, A.A. Koronavirus pandemiyası dövründə neologizmlər // – Bakı: Terminologiya məsələləri. – 2021. № 2. – s. 58.

dillərin qarşılıqlı inteqrasiyasına təsir edir. Bu amillər dillərin terminoloji fondunun inkişaf imkanlarının genişlənməsinə və beynəlmilləşməsinə təsir göstərir.

Birinci fəslin üçüncü paragrafı “**Azərbaycan dilində beynəlmilləl terminlərin mənşəcə təsnifi**” adlanır. Azərbaycan dilinin milli terminoloji bazası formalaşma tarixi boyu eyni və müxtəlif sistemli dillərlə təmasda olmuş, müxtəlif dövənlərdə digər dillərdən mənimsənilən söz, terminlər leksik bazanın fəal vahidlərinə çevrilmişdir. Azərbaycan dilinin terminoloji sistemində işlənən beynəlmilləl terminlər mənşə müxtəlifliyi və kəmiyyət çoxluğu baxımından fərqlənir. Azərbaycan dilində beynəlmilləl terminlərin təhlili göstərir ki, bu terminlərin böyük qismi etimoloji baxımdan klassik dillərin payına düşür. Hazırda da leksik-terminoloji vahidləri yaratmaq üçün dünyanın əksər dilləri klassik dillərin leksik potensialından bəhrələnilir: lat. *agilis* > ing. *agile* > azərb. *agayl*, lat. *digerere* > ing. > *digest* > azərb. *daycest*.

Beynəlmilləl terminlərin təhlili göstərir ki, ədəbi dilimizdə klassik dillərlə yanaşı, fransız, alman, ingilis, italyan, ərəb, yapon və digər dillərə məxsus terminlər işlənməkdədir. Azərbaycan dilində fransız mənşəli: *trans*, *revyü*, *ressor*, *barraj*, *tanqaj*, alman mənşəli: *şveller*, *tigel*, *rotmister*, *klinker*, *qneys*, *skorbut*; italyan mənşəli: *jiro*, *trombon*, *neytrino*; ərəb mənşəli: *tamburin*, *musson*, *matras*, *zirkon*, *sirop*, *şifrə* beynəlmilləl terminlər işlənilir. Beynəlmilləl terminlərin geneoloji təsnifində hibrid terminlər də mühüm yer tutur. Bu terminlər müxtəlif dillərə məxsus vahidlər əsasında yaranan sözlərdir. Məs., ing. < *kiberpank* (yun. + ing.), ing. < *vikimedia* (havay + lat.). Beləliklə, beynəlmilləl terminlərin mənşəcə təsnifatından məlum olur ki, müasir dövrdə funksional baxımdan daha çox inkişaf etmiş, eləcə də qlobal aparıcı iqtisadi gücə malik olan qərb dillərindən terminalma üstünlük təşkil edir.

Dördüncü paragraf “**Müasir Azərbaycan dilində ingilisdilli beynəlmilləl terminlər**” adlanır. Son dövrlər əsas mənbə kimi aparıcı istiqaməti ingilis dilinin Amerikan variantı təşkil edir. Sivilizasiyanın əksər nailiyyətləri texnologiya, informasiya, sənaye, hərbi texnologiyalar sahəsində qabaqcıl inkişafa malik olan ABŞ-dən qaynaqlanır. ABŞ-nin beynəlxalq məkanda strateji rolu dilçilik

sahəsi də daxil olmaqla Amerika ingilis dilindən terminlərin alınma prosesini zəruriləşdirir. Məs., *multitaç*, *nyusmeyker*, *trekbol*, *şardinç*, *render*, *skorinq*.

Son dövrlər müasir Azərbaycan dilində ingilis dilinin təsiri ilə *test-drayv*, *klikbeyt*, *spot-prompt*, *krosfit*, *direkt-kostinq*, *flippi-floppi*, *kross-assembler*, *proksi-server* kimi müxtəlif struktura malik terminlər geniş işləklilik qazanmışdır. Lakin ingilis dilində mürəkkəb quruluşlu terminlər var ki, Azərbaycan dilində bir söz şəklində ifadə olunur. Məsələn, ing. *plug-in* < azərb. *plaqin*; ing. *on boarding* < azərb. *onbordinç*; ing. *coprocessor* < azərb. *so-prosessor*; ing. *clip art* < azərb. *klipart* və s.

Kompüter və rəqəmsal texnologiyalarının inkişafı zəngin terminologiya ilə yanaşı, dildə kompüter slənqlərinin də yaranmasına səbəb olmuşdur. Kompüter sahəsi digər sahələrə nisbətən daha aktiv inkişaf dinamikasında olduğundan lüğət tərkibi yeni leksik vahidlərlə artır. İnsanlar, xüsusən gənc təbəqə arasında yeni ictimai-sosial kommunikativ fəaliyyət formalarının artması dildə slənqlərdən istifadəni genişləndirir.

Bir qrup dilçilər slənqi Qərb dilçiliyi üçün səciyyəvi hesab edərək onu jarqonla eyniləşdirirlər³⁸. Jarqon – sosial cəhətdən təcrid olunmuş, ezoterik və parol funksiyalarına malik sözlərdir. Slənq isə daha çox sosial qruplar tərəfindən istifadə olunan və başa düşülən sözlərdir. Dildə slənqlərdən istifadə səbəblərindən biri də ədəbi dildə müəyyən sözlərin adekvat adlandırılmamasıdır. Bu bəzən tez-tez rast gəlinən anlayış və ya prosesin olması, lakin bunları adlandıran müvafiq dil vahidinin olmaması hallarında özünü göstərir. Məsələn, dildə vaxtilə slənq olan, hal-hazırda terminləşən bir çox sözlərə rast gəlinir. Xüsusən kompüter sahəsində peşə sözləri kifayət etmədikdə slənqə müraciət olunur. Çox zaman terminləşən bu tip sözlər köhnə slənqlərdir. Bu zaman söz eksentrik məzmununu itirir və ədəbi dilə keçir. Məsələn, *haker* termini vaxtilə slənq olaraq işlənmişdir. Həmçinin *friker*, *kriker*, *troller* slənqləri də ədəbi dilə keçmişdir. Bu sözlər terminoloji lüğətlərdə termin olaraq qeyd edilir.

³⁸ Беликов, В.И. Социоллингвистика / В.И.Беликов. – Москва: РГГУ. – 2001. – 439 с.; Крысин, Л.П. Очерки по социоллингвистике / Л.П. Крысин. – Москва: Флинта, – 2021. – 360с.

O.A.Karmızova slənqlərin ədəbi dilə keçmə prosesini belə izah edir: “*Bu prosesdə kompüter qəzetləri və jurnalları mühüm rol oynayır. Slənq söz əksər hallarda onlara uyğun gələn peşə leksikası ilə bağlı sözlərin tez-tez işlədildikdə əlverişsiz olması və ya tamamilə yox olması səbəbindən meydana çıxır. Kompüter oyunlarına həsr olunmuş jurnallar daha əyləncəli, gənclik ab-havası yaratmaq məqsədilə ümumiyyətlə slənq sözlərdən çox istifadə edir. Lakin bu cür əyləncə jurnallarında işlənən slənq tez-tez daha ciddi dövri nəşrlərin, bəzən də elmi ədəbiyyatın səhifələrinə keçir*”³⁹.

N.Məmmədli ümumişlək-danışiq leksikasından işgüzar diskurslara keçən kompüter jarqonlarının fəal istifadəçilər arasında geniş yayıldığını qeyd edir. Bu leksikaya müəllif *haker, ram, kuler, virus, spam, antivirus, çat* və s. sözlərini aid edir⁴⁰. Dilçi bu sözləri jarqon adlandırır.

Ədəbi dilə bir çox slənqlər keçmişdir. Məsələn, *trol* – sosial şəbəkələrdə iştirakçıları şərhlərdə gizli şəkildə təhqir edən, müəyyən şəxslərin nüfuzunu alçaldan, onları təxribata təhrik edən, mübahisəni qızıqdırən şəxsdir. Bu söz internet slənqi olaraq yaranmış, sonradan siyasi, PR-kampaniyalarda daha geniş şəkildə istifadə edilməyə başlanılmışdı. Amerika slənqlər lüğətində *trol* sözü belə izah edilir: *trol* – 1. eybəcər insan; 2. mənfi cavablar almaq və intriqa yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuş təxribat xarakterli mesajlar göndərən internet istifadəçisi⁴¹. Beləliklə, *trol* slənqinin ikinci mənası terminologiyada sabitləşmişdir.

Blokbaster – əvvəllər aktyorun uğurlu rolunu ifadə edən slənq olaraq işlənirdi. Amerika slənqlər lüğətində *blokbaster*: 1.Xüsusən böyük bir tamaşaçı cəlb edən bir film və ya kitab; 2. Həyəcanlı və uğurlu mənalarında qeyd olunur⁴². Bu gün KİV, kinematoqrafiya

³⁹ Кармызова, О.А. Компьютерная лексика (структура и развитие): / дисс. по филологическим наукам / – Москва, 2003. – с.25

⁴⁰ Məmmədli, N.B. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya / N.B.Məmmədli. – Bakı, Elm və Təhsil, – 2021. – s.117.

⁴¹ Spears, R.A. NTC’s dictionary of American slang and colloquial expressions/ R.A.Spears, – 2000. – p.442

⁴² Spears, R.A. NTC’s dictionary of American slang and colloquial expressions/ R.A.Spears, – 2000. – p.37

sahəsində *blokbaster* sözü kommərsiya cəhətdən yüksək gəlir gətirən filmləri ifadə etmək üçün işlədilən termdir.

Digər slənq lüğətində *butleger* slənqi belə izah edilir: *butleger* – qadağa zamanı qeyri-qanuni spirt satan şəxs⁴³. “Böyük İqtisadi Ensiklopediya”da qeyd olunur: “*butleger* – qadağan olunmuş mallarla ticarət edən şəxs”⁴⁴. Göründüyü kimi, *butleger* slənqi iqtisadiyyat sahəsində terminləşərək eyni mənani – qanunsuz ticarətlə məşğul olan şəxsi ifadə edir.

Aparadığımız tədqiqata əsasən, slənqlərin terminləşməsinə daha çox İKT, kompüter texnologiyaları sahələrində rast gəlinir. Bu da təbii ki, bilvasitə texnologiya ilə cəmiyyətin qarşılıqlı inkişaf tempindən asılıdır.

Dissertasiyanın “**Müasir Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmiləl terminlərin struktur və leksik-semantik xüsusiyyətləri**” adlı ikinci fəslə beş paragrafdan ibarətdir. İkinci fəslin birinci paragrafi “**Söz birləşməsi şəklində olan beynəlmiləl terminlər**” adlanır. Dildə anlayışları bəzən tək bir sözlə adlandırmaq mümkün olmur və bu zaman söz birləşməsi şəklində olan terminlərə müraciət olunur. Hər bir mürəkkəb söz birləşməsi şəklində olan terminin arxasında mürəkkəb elmi anlayışlar dayanır. Anlayış nə qədər mürəkkəb məzmun ifadə edirsə, bir o qədər də komponent tələb edir. Daha mürəkkəb və geniş anlayışları dildə ifadə etmək üçün bir neçə komponentdən istifadə olunur. Belə ki, komponentli terminlər maksimum informasiya daşıya və anlayışların sistematik xarakterini əks etdirə bilər. Müxtəlif terminoloji lüğətlər əsasında apardığımız təhlillərə əsasən deyə bilərik ki, söz birləşməsi şəklində olan terminlər arasında ikikomponentli terminlər daha geniş yayılmışdır. Məsələn,

a) **İ+İ** konstruksiyalı, yəni hər iki komponenti isimlə ifadə olunan beynəlmiləl terminlər: *klon fişinqi, paket sinfferi, broker kontorı, rastr qrafikası, autentifikasiya tokeni* və s.

⁴³ Thompson, W. Dictionary of slang and unconventional English / W. Thompson, – Delhi: Goyal publisher, – 1999. – p.43

⁴⁴ Böyük iqtisadi ensiklopediya: [7 cildə] / tərt. ed. Z.Ə.Səmədzadə, A.A.Nadirov, M.X.Meybullayev [və b.] I cild. – Bakı: Letterpress, c.1. – 2012. – s.417

b) S+İ konstruksiyalı, yəni birinci komponenti sifət, ikinci komponenti isim olan beynəlmiləl terminlər. Məsələn, *dinamik kontent, responsiv dizayn, interaktiv qrafika, ekoloji bumeranq, koqnitiv terapiya* və s.

Müasir dövrdə söz birləşməsi şəklində olan çoxkomponentli terminlər texnologiyaların dinamik inkişafının məhsuludur. Elm, eləcə də texnologiyalar hazırda nə qədər mürəkkəbləşirsə, yaranan yeni prosesləri ifadə etmək üçün istifadə olunan müvafiq linqvistik vasitələr də bir o qədər mürəkkəbləşir. Çoxkomponentli beynəlmiləl terminlər arasında çox rast gəlinən üçkomponentli terminlərdir:

a) İ+İ+İ konstruksiyalı, yəni hər üç komponenti də isimlə ifadə olunan beynəlmiləl terminlər. Məsələn, *kontent verifikasiya proqramı, kompüter qrafikası metafaylı* və s.

b) S+İ+İ konstruksiyalı, yəni ilk komponenti sifət, iki və üçüncü komponenti isimlə ifadə olunan beynəlmiləl terminlər. Məsələn, *kriptoqrafik keş funksiyası, iyerarxik fayl sistemi* və s.

c) İ+S+İ konstruksiyalı, yəni ilk və son komponentləri isim, ikinci komponenti sifətlə ifadə olunan beynəlmiləl terminlər. Məsələn, *androgen interrenal intoksikasiyası* və s.

Müxtəlif sahə terminoloji lüğətlərinə əsaslandığımız təhlillər zamanı çox az sayda dördkomponentli beynəlmiləl terminlərə də təsadüf edirik. Məsələn, *onlayn sertifikat statusu protokolu*.

Beləliklə, yeni anlayışların yaranması kimi faktorlar dildə söz birləşməsi şəklində olan beynəlmiləl terminlərin yaranmasına səbəb olsa da, terminologiyada terminin yerini və sahəsini dəqiq müəyyənləşdirə bilər.

İkinci fəslin “**Beynəlmiləl eponim terminlər**” adlı üçüncü paragrafında müxtəlif elm sahələrində işlənən beynəlmiləl eponim terminlər, onların yaranma model və strukturları araşdırılmışdır. Müasir dövrdə Azərbaycan dilinə daxil olan eponim terminlər: *kafkaesk* – Frans Kafkanın əsərlərindəki absurdluq və narahatlıq ilə bağlı olan tərz; *Troyan* – kompüterə zərər vuran virus. Troyan termini yunan mifologiyasında Troya atı ifadəsi ilə bağlıdır. *Tesla kipertrak* – sürücünü qorumaq üçün əlavə seçimlərlə təchiz edilmiş elektrikli maşın. *Tesla kipertrak* amerikalı ixtiraçı və mühəndis Nikola Teslanın adını daşıyan şirkətin adından yaranmışdır.

Müasir Azərbaycan dilində işlənən beynəlmiləl eponim terminlərin aşağıdakı modelləri var:

a) Şəxs adı (soyadı)+isim: *Briqs loqarifmi, Qrin funksiyası, Ebni effekti* və s.

b) Şəxs adı (soyadı)+isim+isim: *Hilbert invariant integralı, Kepler teleskop sistemi* və s.

c) İki alimin soyadı + isim: *Kroneker-Kapelli teoremi, Şenbergq-Çandrasekar limiti*,

ç) Dörd alimin soyadı + isim: *Lorens-Muna-Barde-Bidl sindromu, Lermitta-Monye-Vinar-Tsokanakis simptomu* və s.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin üçüncü paragrafi “**Beynəlmiləl abreviaturlar**” adlanır. Abreviaturlar anlayışın daha geniş təsvirini və təyinini özündə cəmləşdirən, lakin ifadə baxımından qısa olan dil vahidləridir. Vaxt itkisini minimuma endirmək, sintaktik strukturları yığcamlaşdırmaq meyli terminologiyada abreviasiya prosesinin hər gün məhsuldarlığının artmasında, dildə çoxsaylı abreviaturların yaranmasında, abreviasiya proseslərinin intensivləşməsində aydın şəkildə özünü göstərir. Azərbaycan dilində işlənən beynəlmiləl termin abreviaturları aşağıdakı növlərdə qruplaşdırmaq olar: 1) inisial abreviaturlar; 2) heca abreviaturlar; 3) qarışıq abreviaturlar; 4) İxtisar+söz; 5) qrafik abreviaturalar. 1) *Beynəlmiləl inisial abreviaturlar* – sözlərin ilk hərf və ya səslərindən yaranır. Azərbaycan dilinin terminologiyasında beynəlmiləl inisialların iki növünə rast gəlinir: a) hərfi inisiallar: *DLP inf.* (di-el-pi); *BTL mark.* (Bi-ti-el); *MVP mark.* (em-vi-pi); b) səs inisiallar – ixtisar edilən hər bir sözün ilk səslərindən düzələn və söz kimi oxunan qısaltmalardır. Məsələn, *RISC inf.* < Reduced Instruction Set Computing (azaldılmış göstərişlər toplusuyla hesablama); *SEO mark.* < Search Engine Optimization (axtarış motorunun optimallaşdırılması). Beynəlmiləl inisial abreviaturların strukturunu tədqiq edərkən dildə iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi komponentli abreviaturlara rast gəlirik. Bəzi abreviaturlar artıq leksikləşmiş, kiçik hərflərlə yazılmış, yəni tam formalaşmış müstəqil sözə çevrilmişdir. Dilçilikdə buna *anaxronimlər* deyilir. “*Radar, lazer kimi sözlər əvvəl abreviaturlar idi, lakin indi onlar anaxronimlərdir, çünki çox az adam onların*

inisiallarının əvvəllər nəyi ifadə etdiyini bilir”⁴⁵. Məsələn, *radar, mazer, lazer, sonar*. *Sonar* < Sound Navigation and Ranging – səs naviqasiyası və dəyişmə.

2) *Beynəlmiləl heca abreviaturların geniş yayılmış növlərindən biri də teleskopik ixtisarlardır*. Teleskopik ixtisarlər söz birləşməsinin ilk komponentinin birinci hecası ilə ikinci komponentin son hecasının birləşməsindən əmələ gəlir. Məsələn, *voksel* (inf.) < volumetric + pixel; *kiborq* < cybernetic + organism; *transiver* < transmitter + receiver. 3) *Beynəlmiləl qarışıq abreviaturlar* – linqvistik təhlillər zamanı digər növ abreviaturlardan fərqli olaraq hərflər və rəqəmlərdən yaranan beynəlmiləl qarışıq abreviaturların da geniş istifadəsinə rast gəlinir. Məsələn, *MPEG-21* (inf.) < Motion Picture Experts Group 21 – Hərəkətli görüntü üzrə ekspertlər qrupu; *6G* < 6 generation – 6-cı nəsil mobil şəbəkə texnologiyası. 4) *İxtisar +söz* – Birinci komponentin yalnız ilk hərflər qalmaqla digər elementləri ixtisar olunur, lakin ikinci komponent ixtisar olunmur və qısaldılmış birinci komponentlə birləşir. Məsələn, *e-biznes* < electronic business – elektron biznes; *i-mode* < İnternet mode – mobil xidmət.

5) *Beynəlmiləl qrafik abreviaturlar* – qrafik formaya malik, fonetik forması olmayan və yazıda müxtəlif işarələrlə ifadə olunan qısaltmalardır. Məsələn, *txt.* < text – mətn fayl indeksi; *pps* < pager per second – saniyədə səhifələrin sayı.

“**Beynəlmiləl derivativ affikslər**” adlı dördüncü paragrafda beynəlmiləl terminlərin tərkibində işlənən yunan və latın mənşəli affikslər araşdırılır. Affikslərin fərqləndirici xüsusiyyəti onların hazır struktur elementlər olaraq istənilən elmi sahəyə aid anlayışlar üçün yeni nominativ vahidlər yarada bilməsidir. Beynəlxalq anlayış və məfhumları ifadə etmək üçün derivasiya prosesində hazır affikslər, yəni prefiks və suffikslər xüsusilə məhsuldardır. Bu paragraf “**Beynəlmiləl terminlərdə prefiksasiya**” və “**Beynəlmiləl terminlərdə suffiksasiya**” adlı iki bənddən ibarətdir. “**Beynəlmiləl terminlərdə prefiksasiya**” adlı bənddə prefiks və prefiksoidlərin

⁴⁵ MacFedries, P. Word spy: The word lover's guide to modern culture / P.MacFedries. – BroadwayBooks. – 2004, – 432 p.

oxşar və fərqli xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Prefiks və prefiksoidlər Azərbaycan dilinin qrammatik strukturuna yad və dildə istifadəsi məhdud olsa da, beynəlxalq miqyasda istifadə olunan terminlərin bir tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Azərbaycan dilinə terminlərin tərkibində keçən beynəlmiləl prefiksoidlər: *kiberbulinq* ← kiber + bulinq; *texnotriller* ← texno + triller; *avroskeptisizm* ← avro + skeptisizm; *neyroagent* ← neyro + agent; *metateq* ← meta + teq; Terminoloji sistemdə aktiv söz yaradıcılığında məhsuldarlığı ilə seçilən prefikslər: *retargetinq* ← re + targetinq; *delisting* – de + listing. Bu morfemlər beynəlmiləl terminlər vasitəsilə milli dilə keçir və mənbə dildəki mənalarını qoruyub saxlayır. Lakin Azərbaycan dilinin quruluşu ön şəkilçilərdən geniş istifadə etməyə imkan vermir və buna görə də prefikslər beynəlmiləl terminlərin tərkib hissəsi olaraq məhdudlaşır. **“Beynəlmiləl terminlərdə suffiksasiya”** adlı bənddə suffiks və suffiksoidlərin oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılmışdır. “Fəaliyyət”, “proses” mənalarını bildirən *-inq* şəkilçili sözlər Azərbaycan dili üçün morfoloji və fonoloji olaraq yad hesab olunsada, son dövrlər müxtəlif elm sahələrində *-inq* suffiksli beynəlmiləl terminlər geniş işlənir: *eqosörfinq*, *kraudsorsinq*, *imprinting*, *farminq*. Yüksək məhsuldarlığı ilə seçilən suffikslərdən biri də *-ment* şəkilçisidir. Qeyd edək ki, son dövrlər *-ment* suffiksli terminlər say etibarilə çoxluq təşkil etməkdədir. Məsələn, *virement*, *rekrutment*, *infransizment*, *impicment*, *autpleysment* və s. Müasir dövrdə Azərbaycan dilinə ingilis mənşəli *-meyker* suffiksoidi ilə bir çox beynəlmiləl terminlər daxil olmaqdadır. Məsələn, *nyusmeyker*, *peysmeyker*, *marketmeyker*.

Beləliklə, beynəlmiləl terminlərin təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlmiləl suffikslər Azərbaycan dilində məhsuldar olmasada, sözyaratma morfemi kimi beynəlmiləl terminlərin formalaşmasında məhsuldardır.

İkinci fəslin beşinci paragrafi **“Beynəlmiləl terminlərin transterminləşməsi”** adlanır. Çağdaş dövrdə elmlərin inkişafı, inteqrasiyası terminlərin bir elm sahəsindən digərinə keçməsinə səbəb olur. Bu zaman terminin konversiyası baş verir. Terminin konversiyası dildə mövcud olan terminlərin yeni elm sahələrində fərqli mənalarda işlənməsidir. Dilçilikdə bu üsul transterminləşmə

adlanır. Transterminləşmə – terminin qismən və ya tam mənasını dəyişərək bir terminoloji sahədən digər sahəyə daxil olma prosesidir. Belə ki, termin bir sahədə konkret anlayışı ifadə etsə də, zamanla digər terminoloji sahəyə keçərək fərqli mənalar qazanır. Məsələn, avtomobil nəqliyyat sahəsində işlənən *spoiler* termini – “*avtomobilin aerodinamik xüsusiyyətini və ya görünüşünü yaxşılaşdıran taxma*”⁴⁶ mənasını ifadə edir. 2. İnformatika sahəsində isə *spoiler* termini “*qabaqcadan bilinməsi arzu olunmayan hər hansı hadisə haqqında elektron poçt, yaxud xəbər qrupları vasitəsilə yayılan məlumat*”⁴⁷ mənasını ifadə edir.

Dissertasiyanın III fəslı “**Müasir Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmiləl terminlərin mənimsənilmə prosesi**” adlanır. Üç paraqraftan ibarət olan bu fəsildə beynəlmiləl terminlərin fonetik, qrafik mənimsənilməsi, müasir Azərbaycan dilində işlənən beynəlmiləl terminlərdə qrafik və orfoqrafik variativliklər araşdırılır. “**Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin fonetik mənimsənilməsi**” adlı birinci paraqrafta beynəlmiləl terminlərin fonetik mənimsənilməsi zamanı fonetik sistem üçün səciyyəvi olmayan səslərin akustik və yaxud artikulyar baxımdan daha oxşar səslərlə əvəz olunması məsələləri araşdırılır. Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin mənimsənilməsi resipiyent dilin daxili tələblərinə müvafiq həyata keçirilir. Beynəlmiləl termin mənimsənilərkən resipiyent dilin fonetik tərkibi ilə mənəb dilə aid terminin fonetik tərkibini mümkün qədər oxşar, dəqiq şəkildə çatdırmaq lazımdır. Belə vəziyyətdə transkripsiyanın əsas məqsədi beynəlmiləl terminin səs tərkibini resipiyent dilin fonemləri ilə əks etdirməkdir. Məsələn, ing. *blockchain* /blək.ʃeɪn/ > azərb. *blokçeyn*. İngilis dilində “ck” birləşməsi Azərbaycan dilində də bir fonemlə [k], “ch” birləşməsi [ʃ] ingilis dilindən fərqli olaraq bir fonemlə [ç] ilə verilir. Sözü ikinci komponentindəki *chain* sözündə [eɪ] diftonqu Azərbaycan dilinin səs sisteminə uyğun olaraq “ey” fonem birləşməsi ilə əvəzlənmişdir.

⁴⁶ Gözəlov, S.K. Avtomobil nəqliyyatı terminləri lüğəti (rusca-azərbaycanca) / S.K.Gözəlov, R.T.Məmmədov, B.F.Namazov, – Bakı: Nurlar, – 2013. – s. 236

⁴⁷ Calallı, İ. İnformatika terminlərinin izahlı lüğəti / İ.Calallı. – Bakı: İnformasiya texnologiyaları, – 2017. – s.703

Fonetik mənimsəmədə səs normaları transkripsiya tələblərinə görə müəyyən edilir. Transkripsiya fonetik prinsip olub, sözün tələffüzünə əsaslanır. Bu üsulun üstünlüyü yad dil vahidinin səs tərkibini mümkün qədər qoruyub saxlamaqla fonetik oxşarlığı digər dilə maksimal dərəcədə dəqiq çatdırmaqdır. Məsələn, *Maykrosoft* termini *microcomputer* və *software* sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Terminin səs quruluşunu saxlamaq üçün ilkin *micro* sözündə “i” saiti orijinal tələffüzə uyğun formada “ay” olaraq transkripsiya olunub, qalan hərflərdə isə heç bir dəyişiklik edilməyib, [maikrou] ou birləşməsi transkripsiya olunaraq “o” hərfi ilə əvəz olunur ki, bu da Azərbaycan dili normaları üçün daha məqbuldur, çünki terminin tələffüzünü asanlaşdırır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin ikinci paragrafı “**Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin qrafik mənimsənilməsi**” adlanır. Qrafik mənimsəmə terminin resipiyent dilin yazı sisteminə uyğunlaşdırılması prosesidir. Beynəlmiləl terminlərin müasir Azərbaycan dilində assimilyasiya prosesini sürətləndirən, mənbə dilin qrafik sistemə uyğunlaşmasını mümkün edən qrafik üsullardan biri də transliterasiyadır. Transliterasiya – digər dilə məxsus əlifba sisteminin hərflərinin resipiyent dilin qrafik elementləri ilə verilməsinə əsaslanan qrafik prinsipdir.

Müasir Azərbaycan dilində bəzi beynəlmiləl terminlərin qrafik tərkibi mənbə dildə olduğu kimi dəyişməz qalır. Məs., ing. *tripod* > azərb. *tripod*, ing. *developer* > azərb. *developer*.

Bir qrup beynəlmiləl terminlərin transliterasiyası zamanı terminlərin sonunda “e” qrafeminin ixtisarına rast gəlirik. Məs., ing. *onshore* > azərb. *onşor*. Göründüyü kimi, sözün ingilis dilindəki prototipi 7 qrafemdən, ibarətdir. Belə ki, transliterasiya zamanı “sh” birləşməsi bir fonemlə /ʃ/ ilə ifadə edildiyindən, Azərbaycan dilində “sh” birləşməsi bir qrafem “ş” ilə əvəz olunmuşdur. Söz sonundakı “e” qrafemi mənbə dildən fərqli olaraq ixtisar olunur.

Qrafik mənimsənilmədə ən vacib məsələlərdən biri söz kökündə qoşa samitlərin sadələşməsidir. Qoşasamitli terminlər yeni dil sistemə daxil olduqda yazıda sabitləşərkən çox zaman bir fonemlə ifadə olunur. Bəzən isə Azərbaycan dilində sonu qoşasamitlə bitən bir qisim bir və ya ikihecalı sözlərin qrafik

mənimsənilməsi zamanı fonem əhəmiyyəti daşımayan samitlərdən biri ixtisar olunur. Məsələn, ing. *trackball* > azərb. *trekbol*; ing. *skimming* > azərb. *skiminq* və s.

Son illər qloballaşan dünyada ingilis dilinin geniş istifadəsi beynəlmiləl terminlərin mənimsənilməsi zamanı dilin fonem-qrafem münasibətlərinə əsaslanmağa zəmin yaradır. Azərbaycan dilinə transliterasiya üsulu ilə mənimsənilən beynəlmiləl terminlərin əsas xüsusiyyətlərini təhlil edək: İngilis dili üçün səciyyəvi olan “w” qrafeminin Azərbaycan dilində qarşılığı yoxdur, bu qrafem “v” və ya “u” qrafemləri ilə əvəzlənir. *Kovorkinq* < ing. *co-working* [kou.wɜ:.kɪŋ] terminində “c” qrafemi /k/ fonemini ifadə edir. Tələffüzə əsaslanaraq “c” Azərbaycan dilində “k” qrafemi, “w” qrafemi isə milli dildə “v” fonemi ilə əvəz olunur.

Qeyd edək ki, bəzi beynəlmiləl terminlərin yazılışı mənbə dildə olduğu kimi saxlanılır. Məsələn, “*Big data*”, “*Data mining*” texnologiyaları və s.

Üçüncü fəslin sonuncu paragrafı “**Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərdə variativlik**” adlanır. Beynəlmiləl terminin resipiyent dilin fonetik, qrafik sistemə uyğun mənimsənilməsi zamanı eyni leksik vahidin dildə paralel işlənən bir neçə variantları yaranır. Beləliklə, bu tip beynəlmiləl terminlər ədəbi dildə sabitləşənə qədər variativləşir. Məs., *onlayn* informatika termini 2000-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan dilinə mənimsənilmənin ilkin dövrlərində mətnlərdə müxtəlif cür yazılırdı: *on-layn/ online/ onlayn*. Bu terminin düzgün yazılışı 2021-ci ildə nəşr olunan orfoqrafiya lüğətində *onlayn* şəklində sabitləşmişdir.

Variativləşən beynəlmiləl terminlər müxtəlif variantlarda fərqli fonem tərkibinə malikdir. Bu isə eyni beynəlmiləl terminoloji vahidin mənimsənilməsində transkripsiya və transliterasiya kimi müxtəlif üsullardan istifadə olunmasının nəticəsidir. Bu zaman beynəlmiləl termin həm transkripsiya, həm də transliterasiya üsulları ilə mənimsənilir. Bu da variativliklər yaradır: *supervayzer/ supervizor*.

Dildə mənimsənilmiş *atmosfer, litosfer, biosfer* sözlərinin tərkibindəki *sfera* sözü sfer olaraq, yəni söz sonunda “a” ixtisar olunaraq sabitləşir. Lakin elmi terminologiyada ikinci tərəfi sfera

olan bəzi beynəlmiləl terminlərə rast gəlirik ki, bu da dildə variativliyə səbəb olur: “*Barisfera – yerin ağır nüvəsi*”⁴⁸. // “*Barisfer – yerin nüvə və mantiya qatından ibarət olan daxili hissəsi*”⁴⁹.

Son nəşr olunan Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində (2021) də variativlik özünü göstərir: *orisfera, texnosfera*⁵⁰. Belə ki, lüğətdə *bloqosfer, etrosfer* sözlərinin ikinci tərəfi “sfer”, *orisfera, texnosfera* sözləri isə “sfera” şəklində qeyd olunur. Fikrimizcə, bu terminlər Azərbaycan dilinin fonetik normasına müvafiq olaraq *orisfer, texnosfer* kimi sabitləşməlidir.

Son zamanlar dildə aktiv işlənən beynəlmiləl *outlet* termini də müxtəlif variantlarda *outlet/outlet* işlənir. Orfoqrafiya lüğətində (2021) sözün yazılış qaydası *outlet* olaraq sabitləşir. Lakin *out-*prefiksoidli sözlər Azərbaycan dilinə *aut* olaraq transkripsiya olunur. Məsələn, *autsorsinq, autsayder, autfild* və s. Bu səbəbdən terminin qarşılığı “*autlet*” olaraq verilməlidir.

Milli dil sistemində yad dil vahidlərinin tam fonetik və qrafik mənimsənilməsi üçün müəyyən zaman tələb olunur. Beynəlmiləl terminlər dilin bütün səviyyələrində mənimsənilmədən sonra ədəbi dildə tam sabitləşir. “*Qrafik mənimsəmə (mövcud variantlardan olan rəşional termin seçimi, unifikasiya, qrafik nizamlama, xarici qişanın tərtibi) başa çatdıqdan sonra orfoqrafik variantlıq da aradan qalxır, alınma terminin milli forması sabitləşir*”⁵¹.

Dilə daxil olan bir çox beynəlmiləl terminlər zamanla Azərbaycan dilinin norma və qaydalarına uyğun unifikasiya edilərsə də, bu terminlərin yazılışında variativlik hələ də mövcuddur. Orfoqrafiya lüğətində verilən *poverbank* və *pauerlifting* sözlərinin yazılışlarında da variativlik müşahidə olunur. Belə ki, hər iki termin ingilis dilindən keçib və hər iki terminin ilk komponenti *power*

⁴⁸ Neftqazçıxarma terminlərinin izahlı lüğəti (rusca-ingiliscə-azərbaycanca) / tərt. ed. A.M.Quliyev, R.M.Əfəndiyev, M.A.Hacıyev – Bakı: Ərgünəş, – 2017. – s.39

⁴⁹ Geologiya terminlərinin izahlı lüğəti / tərtib. ed. A.Əlizadə. – Bakı: Nafta-press, – 2006. – 50 s.

⁵⁰ Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti/ tərt. ed. İ.O.Məmmədli, N.Seyidəliyev, T.Baxşıyeva [və b.] – Bakı: Elm, – 2021. – s. 483; s. 617.

⁵¹ Məmmədli, N.B. Azərbaycan dilində alınma terminlər / N.B.Məmmədli. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2017. – s.251

(powerbank və powerlifting) sözüdür. İngilis dilində hər iki terminin tələffüzü [paʊə bæŋk] və [paʊə.lɪftɪŋ] “u” fonemi ilə ifadə olunur. Lakin Azərbaycan dilində bu iki termindən birinin yazılışı “v” qrafemi ilə (*poverbank*), digərinin yazılışı isə “u” qrafemi ilə (*pauerlifting*) verilmişdir.

Beləliklə, variativlik yarandıqda terminin fonetik mənimsənilməsində əsas zəruri şərt, əvvəlcə sözün yazılışının və tələffüzünün sabitləşməsidir.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı **nəticələr** əldə edilmişdir:

1. Beynəlmiləl terminlər terminoloji sistemin xüsusi bir layını təşkil etməklə elm, texnologiya və müxtəlif sahələrin beynəlxalq miqyasda inteqrasiyasını təmin edir. Müasir dövrdə beynəlmiləl terminlərin dünya dillərinə birbaşa keçməsi üçün məkan və zaman məhdudiyəti artıq yoxdur. Əgər əvvəlki dövrlərdə terminologiyanın beynəlmiləlləşmə prosesi müəyyən coğrafi sərhədlər daxilində baş verirdisə, hazırda qloballaşan dünyada internetin, eləcə də digər telekommunikasiya şəbəkələrinin geniş imkanları beynəlmiləl terminlərin dünya dillərinə birbaşa keçməsinə intensivləşdirmişdir.

2. Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin terminoloji sistemi qloballaşma, texnoloji inkişaf, eləcə də digər ekstralingvistik amillərin təsiri ilə cəmiyyətin inkişaf tempinə uyğun olaraq yeni beynəlmiləl terminoloji vahidlərlə zənginləşir. Müəyyənləşdirilmişdir ki, beynəlmiləl terminlər daha çox qloballaşma və texnoloji, iqtisadi faktorların təsirlərinin nəticəsidir.

3. Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin mənşəcə təhlili bir daha göstərir ki, çağdaş dövrdə də həmin terminlərin yaranmasında latın və yunan dilləri baza rolunu oynayır. Bu dillərlə yanaşı, müasir Azərbaycan dilində ingilis, fransız, alman, holland, ərəb dillərinə məxsus çox sayda beynəlmiləl terminlər də işlənmişdir. Eyni zamanda müasir dövrdə dilimizdə beynəlmiləl terminlərin içərisində hibrid terminlərin də çoxluq təşkil etdiyi aydın olur.

4. XXI əsrdə dünyada qabaqcıl texnologiyaların əsasən ingilisdilli ölkələrdə yaranması, eləcə də ABŞ-nin yüksək texnoloji innovasiyalara malik olaraq liderlik etməsi onun beynəlxalq təsirinə artırır. Buna görə də müasir dövrdə Azərbaycan dilinə daxil olan

beynəlmiləl terminlərin əsas mənbəyini əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq Amerikan ingiliscəsi təşkil edir.

5. Təhlillər göstərir ki, slenqlər dildə peşə ilə bağlı ehtiyacları təmin edir və ədəbi dilin leksik sisteminin vahidinə çevrilə bilər. Xüsusən, İKT, kompüter texnologiyalarının inkişafı nəticəsində bir qrup slenqlərin ədəbi dilə keçməsi, termin funksiyasında çıxış etməsi və terminoloji lüğətlərdə öz əksini tapması artmışdır.

6. Tədqiqat nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir ki, söz birləşməsi şəklində olan beynəlmiləl terminlər arasında ikikomponentli beynəlmiləl terminlər daha çox, dördkomponentli beynəlmiləl terminlər isə daha az işlənir.

7. Müasir Azərbaycan dilində işlənən beynəlmiləl eponimlər daha çox ikikomponentli: şəxs adı (soyadı) + isim modeli terminlərdir.

8. Son dövrlər informasiya bolluğu, yeni texnologiya və avadanlıqların meydana gəlməsi mürəkkəb baza anlayışlarının lakonik ifadəsi dildə beynəlmiləl abreviatur terminlərə ehtiyacı artırmışdır. Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlər arasında inisial, teleskopik və qarışıq abreviaturlar üstünlük təşkil edir. Yüksək işlək tezliyinə malik olan bəzi abreviaturlar isə dildə leksikləşərək anaxronimlərə çevrilmişdir.

9. Azərbaycan dilində işlənən beynəlmiləl terminlərin derivativ aspektdən təhlili göstərir ki, bu terminlərin formalaşmasında prefiks, prefiksoidlər, suffiks və suffiksoidlər beynəlmiləlliyi təmin edir.

10. Müasir Azərbaycan dilinə keçən beynəlmiləl terminlər Azərbaycan dilinin fonetik qanunauyğunluqlarına görə mənimsənilir. Beynəlmiləl terminlərin səs formasının fonetik oxşarlığının maksimal dərəcədə çatdırılmasında transkripsiya prinsipi üstünlük təşkil edir.

11. Beynəlmiləl terminlərin qrafik mənimsənilməsi Azərbaycan dilinin qrafik sisteminə əsaslanır. Mənbə dilə məxsus olan səciyyəvi hərflər Azərbaycan dilinin əlifba sisteminə uyğunlaşdırılaraq transliterasiya olunur.

12. Tədqiqatdan aydın olur ki, son dövrlər Azərbaycan dilinə daxil olan bəzi beynəlmiləl terminlərin yazılışı hələ də tam

sabitləşməyib. Beynəlmiləl terminlərdə müşahidə olunan variativlik terminlərin unifikasiyasını tələb edir.

Dissertasiyanın məzmununu əks etdirən aşağıdakı məqalə və tezislər çap olunmuşdur:

1. Bəzi beynəlmiləl terminlərin Azərbaycan dilində yazılışı ilə bağlı problemlər // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2015. № 6, – s. 175-181.

2. Ekstralinqvistik amillərin təsiri ilə beynəlmiləl terminlərin inkişafı // “Müasir dilçiliyin aktual problemləri” beynəlxalq elmi konfrans, – Sumqayıt: – 2016, – s. 60.

3. Beynəlmiləl derivativ termin elementlər // Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin 300 illik yubileyinə həsr olunmuş “M.P.Vəqif və müasirlik” mövzusunda Respublika elmi-praktik konfrans, – Bakı: – 2017, – s. 277-278.

4. Fonetik adaptation of international terms in the Azerbaijani language // – Украина: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія “Філологія”, – 2017. № 31, том 2, – с. 34-36. (Index Copernicus)

5. Beynəlmiləl terminlərdə variasiyalıq // – Bakı: Journal of Baku Engineering University. Philology and Pedagogics, – 2018. № 1, V.2, – s. 33-39.

6. The suffixation in derivation system in modern Azerbaijani language // EUROPEAN RESEARCH. XXII International scientific conference, – Пенза: 14 августа, – 2019, – p. 132-136.

7. International terms of greek-latin origin in the Azerbaijani language // – Volgograd: The Way of Science International scientific journal, – 2019. №9 (67), – p. 49-51.

8. Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl eponim terminlər // – Bakı: Journal of Baku Engineering University. Philology and Pedagogics, – 2020. №1. Vol.4, – p.31-36.

9. Enriching the terminological system with international terms // II International Scientific and Practical Conference Current issues and prospects for the development of scientific research, – Orleans, France: – 7-8 may, 2021, – p. 137-141. (Index Copernicus)

10. The concept of internationalism and its research history // – Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi, – 2021. Sayı:51/13, – s. 235-240. (İndex Copernicus)
11. Koronavirus pandemiyası dövründə dilə daxil olan neologizmlər // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2021. №2, – s. 58-61.
12. International terms formed on the basis of language relations // I эл аралык “Манас” педагогикалык изилдөөлөр конгресси, Uluslararası “Manas” eğitim araştırmaları kongresi, – Кыргызстан: – 27-29 Май 2022, – p. 355-360.
13. Müstəqillik illərində beynəlmiləl terminlərin izahlı lüğəti / – Bakı: Zərdabi Nəşr, – 2022. – 156 s.
14. Classification of the origin of international terms in the Azerbaijani language // – Slovak: Path of Science, – 2023. №12, vol.9, – p. 2001-2007. (İndex ERİH+, Copernicus)
15. Müasir Azərbaycan dilinin inkişafına təsir göstərən beynəlxalq tendensiyalar // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2024. №10, – s. 194-201.
16. Müasir Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlərin qrafik mənimsənilməsi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, – 2024. № 3 (67), – s. 470-473.

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 Mart 2025-ci il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 07 Fevral 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanmışdır: 30.01.2025
Kağızın formatı: 60x84 16¹
Həcmi: 41 810
Tiraj: 100